

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2021-1

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Тахрир ҳайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Абдуллаев Баҳром Исмоилович, ф-м.ф.д.

Абдуллаев Равшан Бабажонови, тиб.ф.д., проф.

Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.

Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Дўсчанов Бахтиёр, тиб.ф.д., проф.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Қодиров Шавкат Юлдашевич, қ/х.ф.н.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Рахимов Рахим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рўзибоев Рашид Юсупович, тиб.ф.д., проф.

Рўзимбоев Сапарбой, ф.ф.д., проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонови, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№1 (70), Хоразм Маъмун академияси, 2021 й. – 314 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

© Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими, 2021

МУНДАРИЖА
БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Dadayev S., Saparov K. Organik olam va hayvonot dunyosining zamonaviy sistemasi asosda yangi o'quv adabiyotlari yaratish	6
Ro'zimov A.D., Sheraliyev B.M., Yo'ldoshev K.R., Jalolov E.B. Quyi Amudaryo havzasi ixtiofaunasining hozirgi taksonomik holati	10
Абдуллаев Э.Н., Халимов Ф.З., Ҳамзаев Р.А., Раҳимов М.Р., Усанов У.Н., Алиев Д. Зарафшон тоғ тизмасида коврак (<i>Ferula kuhistanica</i>) энтомофаунасининг тур таркиби	15
Абдурасулова С.Ш., Базарова Р.Ш. <i>Candaharia rutellum</i> нинг биологияси ва ҳаёт цикли	22
Авезова У.М., Сатторова Ф.Ю., Маткаримов Н.Б. Тупроқ таркибидаги гумус миқдорининг ҳосил бўлишида ўсимликларнинг экологик аҳамияти	27
Акбаров Ф.И., Жабборов А.М., Тожибаев К.Ш. <i>Ranunculus rubrocalyx</i> Regel ex Kom. географик тарқалишини моделлаштириш ва унинг таҳлили	29
Бекчанов Х.У., Дусчанов У.Э., Комилжонова Г.К. Фауна жесткокрылых (<i>Insecta, Coleoptera</i>) Хорезмского оазиса	37
Ибадуллаева Ю.О., Рахматова К.И., Бозорова Г.С., Тожибоев Ш.Ж., Махкамов Т.Х. Ўзбекистон миллий гербарийси ноёб илмий объектида сақланаётган <i>Corydalis</i> Dc. туркуми турларининг таҳлили	40
Маткаримов Ф.И., Бабоев С.К. Микробиологик препаратларнинг мош (<i>Vigna radiate</i> L.) ўсимлиги маҳсулдорлигига таъсири	46
Рахимов М.Р. К фауне мух-журчалок (<i>Diptera, Syrphidae</i>) Зарафшанского хребта	49
Рашидов Н.Э., Қувватов С.Қ., Элмуродова Н.Н. Денгизқўлидаги балиқлар турини аниқлаш	54
Рўзиева И.Ж. Арзиқли ва гипсли тупроқларнинг ўрганилиш ҳолати	57
Содиқова Д.Г., Нуралиев Х.Х., Мирзаев А.Э. Сурхон воҳасидаги дендрарий боғи	59
Хайдаров С.М., Хўжамшукуров Н.А., Абдиназаров Х.Х. <i>Daphnia magna</i> ни етиштиришда озуқа манбаи сифатида микросувўтларидан фойдаланиш	62
Халимов Ф.З. Особенности сезонной динамики почвенных хищников (<i>Coleoptera: Staphylinidae, Carabidae</i>) в агроландшафтах	65
ТАРИХ ФАНЛАРИ	
Aliev Sh. The life and heritage of Sufi Ollayor	70
Jumaeva N.A. Quyi Zarafshon vohasi dehqonchilik madaniyati tarixidan	72
Jumaniyozova S.Sh. Olim M.M. Gerasimovning ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissasi	76
Murodova D.Sh. Ta'lim muassasalari faoliyatiga doir Buxoro viloyati davlat arxivi fondlariga tavsif	78
O'tayeva F.X. Ashtarxoniy hukmdorlari boshqaruv faoliyati mustaqillik yillaridagi matbuot talqinida	80
Абдиримов Р., Собиров С. Пахлавон Маҳмуд яшаган тарихий давр	83
Ахматов А.Х. Таълим тизимида ислохотлар учун кураш	84
Бахриев О.А. “Ал-Жамиъ ас-Саҳиҳ” асарининг тўлиқ номи	87
Бекимметов У. Коллективлаштириш даврида Хоразмдаги немис меннонитларининг ер эгаллиги	89
Бобожонова Ф.Х. Бухоро амирлигидаги жадид мактабларининг фаолияти	92
Кличев О.А. Крим даврий матбуотида Бухоро амирлари ташрифларининг ёритилиши	96
Курбанов Б.Г. Средневековые литейные формы из Бухары	98
Қудратов Ш.Ё. Бухоро амирлигининг шарқ халқлари билан савдо алоқалари тарихидан	100
Қурбонова М.Б. Генерал-шарқшунос Н.С. Ликошин фаолиятига бир назар	103
Мансуров М. Собик Совет даврида туризмнинг ривожлантиришнинг мафкуравий асослари	106
Мансуров М.Ш. Совет иттифоқи йилларида Фарғона водийсида туризмнинг аҳволи	109
Мирзаев А.А. Совет иттифоқи йилларида Фарғона водийсида зиёрат туризмнинг ўзига хос хусусиятлари	113
Мубинов М.А. Дипломатические и посольские отношения среднеазиатских ханств с Османской империей	116
Раджабов О.А., Қаландаров Х.Х. Замонавий тарихшуносликда “Катта ўйин” масаласи	119
Салаев И.Б. Хоразм архитектурасида синч усулидан фойдаланиш ва унинг аҳамияти	123
Таджиева Ф.Дж. Хива хонлигида кулчилик муносабатларида аёллар ўрни масаласи	127
Тўраев А.И. Ўғуз қабила ва уруғларининг туркман халқини шаклланишидаги ўрни	129

бошқа халқлар “Турманенд”- “Туркларга ўхшашлар”, “Турк-мен”-“Ман-турк” деб атаганлар. Шу орқали доимий муомилада бўлиб келган “Турманен” этноними “Туркман” деб айтилган. Яна шундай тахмин борки “Туркман” номи улар яъни, ўғузлар араблардан олганлар. Ўғузлар томонидан жанглarda араблар қаттиқ қаршиликка учраб, уларнинг келиб чиқишини билмасдан шундай ном билан атаганлар. “Туркман” сўзи араб тилида “Турк-ман”, “Турк қалби, турклар жони”, бу гапнинг кўчма маъноси-“Турк одамлари” деган маънони билдирган[5,88].

Хуласа қилиб айтадиган бўлсак, элшунос олимлар ханузгача туркман қабила ва уруғларининг сони борасида аниқ бир тўхтамга келишмаган. Ўзбекистон ҳудудида, шунингдек, Бухоро воҳасида истиқомат қилиб келаётган туркман қардошларимиз ота-боболари ким бўлганини, аجدодлари шажараси тарихини билиш, уларнинг илм-фан ва бунёдкорлик соҳасидаги ютуқларини ва йўл қўйилган камчиликларини кўрсата билиш зарур. Бугунги кунда туркманлар тарихи, этнологияси билан шуғуланиб келаётган тадқиқотчиларнинг олдида турган вазифанинг долзарблиги ҳам айнан шунда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдулғозий Баҳодирхон. Шажарайи тарокима. -Тошкент. 1995.
2. Амир Шохмурод ёхуд “Амири маъсуд” // “Бухоро мавжлари”. 2006 йил 2 феврал . 1-сон.
3. Гумилев Л.Н. Қадимги турклар. -Тошкент: “Фан”. 2007.
4. Толстова С.П., Жданко С.М., Абразона Н.А. Народы Средней Азии и Казахстана. -М.: издательство академии наук ССР. 1963.
5. Туманович О. Туркменистан и туркмены. Ашхабад-Полторацк. 1926.
6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси.-Тошкент.: Давлат илмий нашриёти. 2004.
7. Ғайбуллаев С. Ўтмиш ва бугунни боғловчи кўприк.-Тошкент.:”Lesson press”, 2019.

УЎК 93/94

ХІХ АСР ОХИРИ - ХХ АСР БОШЛАРИДА ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚЛАРИ ЭТНОГРАФИЯСИ ТАРИХШУНОСЛИГИ – РУС ШАРҚШУНОСЛИГИ МИСОЛИДА

Г.Б. Тўраева, ўқитувчи, Бухоро давлат университети, Бухоро

Аннотация. Мақолада рус шарқишунослигининг шаклланиши, тараққиёти ва Шарқ мамлакатлари тарихи, этнографияси, археологиясининг шарқишунос олимлар ҳамда илмий жамиятлар томонидан ўрганилиши ҳақида фикр юритилган .

Калит сўзлар: Рус шарқишунослиги, Ўрта Осиё халқлари, Шарқ, Санкт-Петербург, дипломатик миссия, ўзбек халқи этнографияси, Ўрта Осиё олимлари жамияти, «Туркистон альбоми».

Аннотация. В статье к размышлению представлено о становлении, развитии российского востоковедения и изучении истории, этнографии, археологии восточных стран востоковедами и научными обществами .

Ключевые слова: русский ориентализм, народы Средней Азии, Восток, Санкт-Петербург, дипломатическая миссия, этнография узбекского народа, общество центральноазиатских ученых, "Туркестанский альбом».

Abstract. The article describes the formation, development and history of the Eastern countries of Russian Oriental Studies , and the study of the history ,ethnography, archeology of the Eastern countries by Oriental scientists and scientific societies .

Key words: Russian orientalism, peoples of Central Asia, East, St. Petersburg, diplomatic mission, ethnography of the Uzbek people, society of Central Asian scientists, Turkestan Album.

Шарқ мамлакатлари ўзининг ноёб бойликлари, қадимий бой тарихий мероси, архитектураси ва этнографияси билан ғарб олимлари жумладан, рус шарқишуносларининг диққат марказида турган . Рус шарқишунослари ва дипломатик миссия вакилларининг Ўрта Осиё халқлари аҳолисининг турмуш тарзи , этник таркиби ва шаҳар меъморий қиёфаси , мадрасалар, масжидлар ва қарвонсаройлар сингари тарихий иншоотлар ҳақида қолдирган маълумотлари диққатга сазовордир.

1855 йилда Санкт-Петербург университетида Шарқ тиллари факультетининг очилиши ва Шарқ мамлакатлари тарихини ўрганилишида профессор-ўқитувчиларга, илмий изланувчиларга ҳар томонлама шароит яратиб берилиши рус шарқишунослиги тарихида жиддий из қолдирди.

Россия ва унинг мустамлака ўлкаларида Шарқ халқлари тарихи, маданияти ва адабиётини ўрганувчи илмий жамият ва муассасаларнинг очилиши, илмий-адабий алоқаларнинг (ХІХ-ХХ аср) йўлга қўйилиши [1; 191-б.]. натижасида бой тарихий мерос тадқиқ қилина бошланди .

Россияда туркий халқлар тили ва тарихига илмий жиҳатдан қизиқиш аслида ХVІІІ асрнинг иккинчи ярмидан бошланган. Шарқ тиллари биринчи марта 1805 йилда Харьков университетида ўқитила бошланган ва бу жараён Қозон ва Петербург университетларида давом эттирилган [2; 270 -б.]. 1725 йилда Санкт-Петербургда Фанлар академияси ташкил қилинган.

Россия шарқшуносларининг миллий таркиби фақат рус олимларидан иборат бўлган эмас. Улар орасида немис, турк, озарбайжон, татар, француз, швед олимлари ҳам фаолият кўрсатган. Тарихдан маълум бўлишича, XVIII– XIX асрларда чет эл шарқшунослари ё узоқ муддатга, ё муқим яшаш учун Россиянинг шарқшунослик маркази Санкт-Петербургга кўчиб келишган. Шарқшунослик илмларини давлат сиёсати даражасида ривожлантириш, моддий рағбат ва илмий иш олиб боришга етарлича шароит уларнинг Россияда қолишига ва ишлашига изн берган. Л.Кун, В.Бартольд, А.Б.Дорн, В.Ф.Миллер, И.Я. Шмитд, Ф.Б.Шармуа, В.В.Радлов ва бошқа олимлар ана шундай илмий муҳитнинг вакиллари эдилар. [3; 12-б.].

XIX асрнинг охириги чорагида рус олимлари фақат тарихий масалаларда эмас, балки табиий бойликларни ҳам ўрганишга жиддий киришдилар.

Шунингдек, ўзбек халқи этнографиясига оид маълумотларни тўплаш XIX асрнинг биринчи ярмида Н.Н.Муравьев, А.Ф.Негри олиб борган кузатишлар Ўрта Осиё халқлари, шу жумладан, ўзбекларнинг этнографиясини ўрганишдаги дастлабки илмий қадамлар бўлди.

1819-1820 йилларда Хива хонлигига саёҳат қилган капитан Н.Н.Муравьев асарининг баъзи бобларида бевосита ўзбекларининг табиати, диний эътиқодлари, урф-одатлари, маданияти, кийим-кечаги, уй-рўзғори, уруғ-аймоқлари тўғрисида этнографик маълумотларни айтган.

1820 йили Бухорага жўнатилган А.Ф.Негри бошчилигидаги дипломатик миссия қатнашчиларидан Е.А.Эверсман, Х.П.Яковлев, Будрин ва полковник Г. Мейендорфларнинг китоб ва хотиралари ниҳоятда бой тарихий

этнографик маълумотларга эга. Г. Мейендорфнинг турли даврларда нашр қилинган “Оренбургдан Бухорога саёҳат” номли китобида Бухоро хонлигининг географик ўрни, ижтимоий-иқтисодий аҳволи, давлат тузилиши, аҳолиси ва унинг машғулоти, қишлоқ хўжалиги, суғориш тизими, хунармандчилиги, ички ва ташқи савдо, оила ва хотин-қизларнинг турмуши ҳақида қимматбаҳо маълумотлар келтирилган [4; 56-б.].

Бу борада айниқса 1833-1841 йилларда Оренбург губернаторининг махсус топшириғига биноан келган истеъдодли ёзувчи, фольклорчи, этнограф, врач, адабиётшунос, машхур лексикограф В.И.Даллнинг олиб борган илмий ишлари диққатга сазовордир [5; 191-б.].

Чет эл муаллифларидан бири - форс тилини яхши билган инглиз саёҳатчиси Александр Бёрнс 1831-1832 йилларда Бухорода туриб, муқим сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ва этнографик материалларни тўплайди. Унинг томонидан ёзиб қолдирилган саёҳатномада ўзбеклар ҳақида ниҳоятда қизиқарли маълумотлар мавжуд.

1840-1850 йиллар ичида Қозоғистон ва Ўрта Осиё халқларининг этнографиясини илмий жиҳатдан ўрганишда ака-ука Николай ва Яков Ханиковларнинг хизмати катта. Яков Ханиковнинг 1851 йилда нашр қилинган “Орол денгизи ва Хива хонлиги харитасига изоҳнома” асарида ўлка этнографиясига алоҳида эътибор берилган [6; 406-б.].

Этнографияга оид муқим маълумотлар 1843 йилда Хива хонлигига дипломатик миссия аъзолари билан бирга келган полковник Г.И.Данилевский, Ф.Н.Базинер асарларида ҳам келтирилган. Ўша даврларда атоқли шарқшунос олим В.В.Григорьев Оренбургда истиқомат қилган ва у Россияда биринчи бўлиб Шарқ халқлари тарихи курсини ўқита бошлади. Унинг 200 дан ортиқ илмий ишлари орасида Ўрта Осиё халқларига, жумладан, ўзбекларга тегишлилари ҳам мавжуд.

Арминий Вамбери ҳам ўзбек уруғлари ҳақида гапириб, биринчи бўлиб “ўзбек” сўзининг келиб чиқиши тўғрисида мулоҳаза юритади. А.Вамбери ўзбек қабилаларининг рўйхатини беради ва уларнинг кийим-кечақлари, таомлари, ўйинлари ва мусиқа асбоблари, урф-одатлари ва диний маросимлари тўғрисида ҳикоя қилади [7; 383-б.].

XIX асрнинг сўнги чорагида Ўрта Осиё халқлари тарихини самарали ўрганган олимлар сафига В.В.Радлов, А.П.Федченко, А.Л. Кун, М.А.Миддендорф каби тадқиқотчиларни киритиш мумкин. В.В.Радлов Ўрта Осиё халқларининг тили географияси ҳақида маълумотлар тўплаган. А.П.Федченко ўз рафиқаси билан ўзбек халқ этнографиясига оид жуда кўп маълумотлар тўплаган ва “Қўқон хонлигида” деган асарини ёзган.

Илмий жамиятлар ва тўғарақлар ичида ўзбек этнографиясини ўрганишда Рус география жамияти ва унинг Туркистон бўлими, Туркистон археологияси ва этнография хаваскорлари жамияти Туркистон бўлимининг фаолияти алоҳида эътиборга сазовор. Ўрта Осиё халқларининг турмушига бағишланган, илмий ва ўлкашуносликка доир турли хабарлар ва мақолалар «Туркестанские ведомости» ҳамда «Туркистон вилоятининг газети» (Тошкент, 1870—1917 йиллар) ва бошқа маҳаллий матбуотда мунтазам босилиб турди. 1870 йилда Тошкентда очилган Туркистон халқ кутубхонаси (ҳозирги Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси) ўлкани ўрганиш билан шуғулланувчи барча тадқиқотчилар, айниқса маҳаллий ходимлар учун катта аҳамиятга эга бўлди. 1872 йилда А. Л. Кун ва бошқа шарқшунослар машхур «Туркистон альбоми» (Туркистон ўлкасининг этнография, археология, қасб-хунар ва тарихига доир суратли альбом)ни тузиб тамомладилар [8;]. Бу нодир асар - альбомда 1262 дона рангли ва рангсиз фотосуратлар ёпиштирилган 447 картондан иборат бўлиб,

Россияда фақат уч кутубхона — император кутубхонаси, Фанлар академияси кутубхонаси ва Туркистон кутубхоналарида сақланаётган ғоят ноёб асар ҳисобланади.

Туркистон генерал-губернатори К. П. Кауфман топшириғига биноан, этнограф, шарқшунос олим А. Л. Кун (1840— 88) томонидан 1871—72йилларда тайёрланган. Этнография, хунармандчилик, археология ва тарих бўлимларидан иборат. «Туркистон альбоми»да 19-асрнинг 2 ярмидаги хунармандчилик; хўжалик турлари, урф-одат ва турли маросимларни ўтказиш, ўзбекларнинг антропологик типлари, шаҳар ва қишлоқ ҳаёти, шаҳарлар, водийларнинг манзаралари акс эттирилган. Аксарият тасвирларда маҳаллий халқни ўта қолоқ қилиб кўрсатиш мақсади яққол сезилади. «Туркистон альбоми» 7 нусхада тайёрланган. Бир нусхаси Ўзбекистон миллий кутубхонасининг ноёб китоблар бўлимида сақланади.

1917 йилга қадар ўлкадаги илмий жамиятлар томонидан ҳаммаси бўлиб Рус география жамиятининг Туркистон бўлими «Ахбороти»нинг 13 жилди (1898—1917 йиллар), Туркистон археология ва ҳаваскорлар тўғарагининг мажлиси қарорлари ва ахборотларидан 21 тўплам (1896- 1917 йиллар), Шарқшунослик жамияти Тошкент бўлими «Ахбороти» нинг 6 сони (1908—1909 йиллар) босиб чиқарилган эди.

В. В. Бартольд, Н. И. Веселовский, В. В. Радлов, А. Н. Самойлович сингари машхур шарқшуносларнинг айрим асарлари этнография нуқтаи назаридан катта аҳамиятга эгадир.

1870 йилда Ўрта Осиё олимлари жамияти пайдо бўлди. Бу жамият ўз олдига Ўрта Осиё тарихи, географияси, этнографияси, статистикаси, иқтисодиётига оид маълумотларни тўплаш, ишлаш ва тарқатишни мақсад қилиб қўйган эди. Ўрта Осиё олимлари жамиятининг биринчи очик мажлиси 1871 йил 28 январда бўлди. Шу билан бир вақтда А. П. Федченконинг фаол иштироки билан табиёт, археология, антропология ва этнография ҳаваскорлари жамиятининг Туркистон бўлими очилди. Бўлим аъзолари орасида Н. А. Севертсов, И. В. Мушкетов, В. Ф. Ошанин каби рус олимлари бор эди. Бўлим 1879 йилда «Табиёт, археология, антропология ва этнография ҳаваскорлари жамияти Туркистон бўлимининг хотиралари» деган ўзининг биринчи ва сўнгги асарини босиб чиқарди. Ўлкада ишлаб турган ҳаваскор археологлар 1895 йилда Туркистон археология ҳаваскорлари тўғарагига бирлашди.

1907 йилда библиограф И. В. Дмитровский раҳбарлиги остида «Туркистон тўплами»ни тузиш ишлари янгидан бошланди. 1917 йилга қадар тўплам жилдларининг сони 394 га етказилган (ҳозир тўплам Алишер Навоий номли Ўзбекистон Давлат халқ кутубхонасида сақланади). 1952 йилда Москвадаги Давлат халқ кутубхонасида «Туркистон тўплами»нинг яна 29 жилди топилди. Ўрта Осиё ва унга қўшни бўлган Шарқ мамлакатларининг тарихи, археологияси, этнографияси, адабиёти, иқтисодиёти, маданият тарихи ва бошқа масалаларига оид кенг маълумотлар бор.

Полковник А. Г. Серебренников тўплаган Ўрта Осиёни забт этиш тарихига оид 70 та катта-катта жилддан иборат маълумотлар Ўрта Осиёнинг 1839 йилдан 1876 йилгача ўтган давр тарихини ўрганишда маълум даражада қизиқарли манбадир. Булар Петербург, Москва, Оренбург архив маълумотлари асосида танлаб олинган. Булардан фақат 14 жилди нашр қилинган, холос.

Асримизнинг дастлабки йилларидаёқ Туркистон Республикаси ҳудудида этнографик тадқиқотларни ўтказишга катта эътибор берилди. 1918 йилда очилган Туркистон халқ университетида ўзбек этнографиясидан махсус курс ўқитила бошланди.

Ўрта Осиёда 1920-1924 йилларда ўтказилган аҳоли рўйхатининг ташкилотчиси ва фаол катнашчиси И.П.Магидович диққатга сазовор иш қилди. У ўзининг аҳоли ўртасида тўплаган тарихий этнографияга оид маълумотларига асосланиб, ўзбек халқи қабилаларининг рўйхатини тузди.

Аҳолини этник ўрганиш комиссияси аъзоси И.И.Зарубин ҳам ўзбек этнографияси ҳақида материаллар тўплаб, баъзи мақолалар чоп этган эди.

Шу йиллари ажойиб географ ва этнограф профессор Н.Г.Маллицкий ўзининг маърузалари ва илмий географик асарларида ўзбекларнинг уруғ-аймоғи ва уларнинг этнографиясига оид тавсифларини берди.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, XIXаср охири - XX аср бошларида шарқ халқлари тарихини ўрганилишига мислсиз даражада кенг эътибор қаратилди.Илмий жамиятларнинг шаклланиши ва фаолияти натижасида Ўрта Осиё хонликлари аҳолисининг бой этнографик мероси тадқиқ қилинди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Куликова А.М. Российское востоковедение XIX века в лицах.—СПб.:Петербургское востоковедение, 2001.—191 с.

2.Кононов А.Н. История изучения тюркских языков в России. Дооктябрьский период.—Л.: Наука, 1972.—270 с.// Халлиева Г. XX аср Россия шарқшунослиги ва ўзбек мумтоз адабиёти. Монография.—Тошкент- 2018.Б-12

3.Халлиева Г. XX аср Россия шарқшунослиги ва ўзбек мумтоз адабиёти, Монография-Тошкент- 2018.Б-12

- 4.Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. М.;Наука,1975.-С.56
 Халфин Н.А. Россия и ханства Средней Азии (первая половина XIX в.). М., Наука. 1974.
 5.Арапов М. В. Толковый словарь живого великорусского языка и его создатель // Человек. — 2009. — №1.— С.153—166; №2.— С.176—191
 6.Халфин Н.А. Россия и ханства Средней Азии (первая половина XIX в.). М., Наука. 1974.
 7.Арминий Вамбери. Путешествие по Средней Азии, Vamberi. Vuxoro yoxud Movarounnahr tarixi”. Toshkent. 1990.
 8.<http://www.orientalsdudies.ru>

УЎК 93/94

АРАБ ХАЛИФАЛИГИ ТОМОНИДАН ХОРАЗМНИНГ БОСИБ ОЛИНИШИ**А.А. Унгалов, таянч докторант, Самарқанд давлат университети, Самарқанд**

Аннотация. Хоразмнинг географик тузилиши, Араб халифалиги томонидан сосонийлар давлатининг забт этилиши, Хоразмга халифалик тасарруфидаги Хуросон ноибларининг ҳарбий юришлари, Чагон ва Хурзод ўртасидаги зиддиятлар

Калим сўзлар: Кадис жанги, Нехованд жанги, Ездигерд III, Абдуллоҳ ибн Амир, Салим ибн Зиёд, Йазид ибн ал-Муҳаллаб, Хурзод, Чагон, Қутайба ибн Муслим, Убайдуллоҳ ибн Муслим

Аннотация. Географическая структура Хорезма, завоевание Сасанидского государства Арабским халифатом, военные походы хорасанских наместников халифата на Хорезм, конфликт между Чаганом и Хурзодом.

Ключевые слова: Битва при Кадисе, Битва при Нехованде, Яздигерд III, Абдулла ибн Амир, Салим ибн Зияд, Язид ибн аль-Мухаллаб, Хурзад, Чаган, Қутайба ибн Муслим, Убайдулла ибн Муслим

Abstract. The geographical structure of Khorezm, the conquest of the Sassanid state by the Arab Caliphate, the military campaigns of the Khorasan deputies under the caliphate to Khorezm, the conflict between Chagan and Khurzod

Keywords: Battle of Kadis, Battle of Nehovand, Yazdigerd III, Abdullah ibn Amir, Salim ibn Ziyad, Yazid ibn al-Muhallab, Khurzad, Chagan, Qutayba ibn Muslim, Ubaydullah ibn Muslim

Марказий Осиёнинг қадимий сивилизатсия ўчоқларидан бири ҳисобланмиш Хоразм тўғрисидаги дастлабки маълумотлар зардуштий-ларнинг муқаддас китоби “Авесто”да, Бехустун, Персопол ёдгорликларида, қадимги юнон муаллифларидан Герадот, Арриан асарларида сақланиб қолган. Қадимги Хоразм давлати тарихини археологик жиҳатдан ўрганиш XX асрнинг 30 йилларидан бошланган. Бунда Хоразм археологик-этнографик экспедитсиясининг ўрни каттадир. Хоразм тарихини ўрганишда С.П.Толстов, М.Г.Воробва, Б. Андрианов, О. Вишневскаялар катта ҳисса қўшганлар. Кейинги пайтларда Я. Ягодин, М. Мамбетуллаев, Ғ. Ходжаниёзов, С. Болелов, С. Баратовларнинг Хоразм тарихини ўрганишдаги хизматлари катта бўлмоқда. Қадимги Хоразм давлати тарихини ёритишда XX аср охири XXI аср бошлари алоҳида аҳамият касб этади. Худди шу даврда Хоразм давлати тарихига оид бир қатор янгиликлар қўлга киритилди.

Хоразм географик тузилиши жиҳатидан Хуросонга ҳам, Мовароуннаҳрга ҳам кирмайди. Уни ҳар томондан чўллар ўраб турган. Унинг чегараси шимол ва ғарб томонда ғузлар мамлакатининг чегараси билан туташ бўлган, жануб ва шарқ томонида эса Хуросон ва Мовароуннаҳр жойлашган. Унинг худудларида кенг вилоятлар ва бир қанча шаҳарлар бўлган [ал-Балозурий. Футуҳ ал-Булдон – Хуросоннинг фатҳ этилиши. Тошкент – 2017. Б. 318]. Мана шундай стратегик қулай жойда жойлашган Хоразм VII асрнинг биринчи ярмида Арабистон яриморали ва унга туташ худудларда ташкил топган ва ўз худудини бошқа худудлар ҳисобига шиддат билан кенгайтираётган Араб халифалиги нигоҳидан четда қолмади. Хоразм бунгача хионийлар, кидарийлар, эфталлар ҳамда Турк хоқонлиги даврида ҳам ўзининг сиёсий мустақиллигини сақлаб қолган эди. Араб халифалигининг Марказий Осиёга ҳужумлари даврида африғийлар сулоласи Хоразмда ҳукмронлик қилмоқда эдилар [И. Жабборов. Буюк Хоразмшоҳлар давлати. Тошкент. «Шарқ»-1999 й. Б. 37.].

636 йилдаги Кадис ва 642 йилдаги Нехованддаги тўқнашувлар [Большаков О.Г. История халифата. Кн 1. – С. 216] Сосонийларнинг беш асрлик салтанатига барҳам берди. 651 йилда эса Марв эгалланиши билан Хуросон тўлиқ араблар қўлига ўтди. Сўнгги сосоний ҳукмдор Ездигерд III ўлдирилди [История ат-Табарий. – С. 8.]. Энди араблар учун навбатдаги эгалланадиган худудлар сифатида Мовароуннаҳр ва Хоразм турар эди. Хоразмга Араб халифалиги томонидан дастлабки юришлар Абдуллоҳ ибн Амир томонидан амалга оширилган ва лекин у Хоразмни енга олмаган [ал-Балозурий. Футуҳ ал-Булдон- Хуросоннинг фатҳ этилиши. Тошкент – 2017. Б. 17.]. Кейинги юриш эса Салим ибн Зиёд номи билан боғлиқ. Ат-Табарийга кўра, араблар ҳар йили юриш қилиб, қишда Марвга қайтиб келар эдилар. Араблар кетганда, Хуросон подшоҳлари Хоразм томондаги бир шаҳарда тўпланиб, бир-бирлари билан битимлар тузар ва ўзаро муносабатларни муҳокама қилар эдилар. Салим